

KONGSBERG SØLVVERKS HISTORIE

Av Jon Brommeland

Det finnes mange gamle sagn som forteller om drift etter sølv i fjellene rundt Kongsberg. Spesielt skal de som drev etter sølv ved Holterfjell (et par mil nordøst for Kongsberg) vært heldige da det sies at de skodde hestene sine med sølv.

Det kan være mye i disse sagnene da det senere har vist seg at det er tatt opp gruver ved de fleste stedene. Disse bergverkene som ble drevet før svartedauen (1349) da de ble glemte, er grunnlaget for den gamle sølvmedtradisjonen man finner innover i Telemark.

Ved opprettelsen av bergverk ble bondene i omegnen belastet med skyssplikt og andre plikter mot en betaling fastsatt av bergverket. De kunne også risikere å måtte gå fra gården. Grunnen til denne behandlingen av bondene skyldes bl. a. at embetsmennene ved bergverkene var for det meste tyske eller danske, og som fra sitt hjemland var vant til den livegne bonden.

Det hele endte med at den som fant en metallforekomst, ble truet på livet av naboen hvis han meldte fra om den. Da offentligheten fikk rede på dette forholdet, ble det vedtatt strenge straffer mot den slags trusler, og det ble satt opp en finnerlønn hvis forekomsten viste seg å være drivverdig. Men dette hjalp ikke meget. En annen årsak til bondenes motstand mot bergverkene var resultatet av Gulnes-reisningen ved Seljord i 1540 da myndighetene bl. a. brukte falske lofter om amnesti for å få bondene til å legge fra seg våpnene.

Sølvforekomstene på Kongsberg, eller Sandsvær som stedet da het, ble oppdaget av gjeterguttene Jacob Christoffersen Grasvold og gjeterjenta Helga Verp i begynnelsen av juli 1623. De fant noen tunge metallglinsende steiner i en kløft og som de tok med seg hjem. Foreldrene til barna smeltet steinene og fikk fint sølv tilbake.

Det siste de ville gjøre var å melde fra til øvrigheten, så de begynte, som tradisjonen var hos bondene, å drive sølvforekomsten hemmelig. Men en gang

Arne Verp, far til Helga, var i Skien for å selge sølvknapper som de hadde støpt, ble han arrestert mistenkt for å ha stjålet det sølvet han solgte så billig. For å fri seg fra mistanke hadde han ingen annen mulighet enn å røpe funnet. Det ble straks forbudt å gå opp på fjellet der funnet var gjort, med trusler om dødsstraff. Stattholder Jens Juel fikk straks istand undersøkelser av funnet og fant det meget lovende. Det ble sendt beskjed til Kristian 4. som kom til Norge våren 1624 for å se på «herligheten». Funngraven ble til hans ære kalt Kongelige Majestets gruve, senere Kongens gruve. Det hele virket så lovende at han ikke respekterte førstefinnerens rett etter lov av 1539, men tok forekomsten i besittelse ifølge: «Den Høihed og Rettighed, som af Guds den Almægtiges naadigste Velsignelse Os og Kronen alene etter Loven tilkommer,» med den følge at det ble holdt takkegudstjenester i alle kirker i Danmark-Norge 16. mars 1624. Kongen grunnla i samme anledning Kongsberg by og bestemte dens beliggenhet.

Da kongen sårt trengte sølvet fra gruvene, for det første for å bli uavhengig av det tyske sølvet, og for det andre for hans planer om å gripe inn i 30-års-krigen, så sendte han bud etter mange erfarne bergmenn fra gruvene i Harz.

Men i begynnelsen ble driften en stor skuffelse p. g. a. mangelfulle forsyninger og maktkamp innen administrasjonen. Og etter kongens mislykkede inngrep i 30-årskrigen og det dårlige resultatet av driften, bestemte han seg til å la rettighetene til driften gå over til et Partisipantselskap (aksjeselskap) i mars 1627.

Grunnen til at det kom så mange tyske arbeidere til Kongsberg i denne tiden, var at de ble fristet med høye lønninger, og ikke minst lengtet de etter å bo på et fredelig sted da Tyskland stadig var hjem søkt av kriger, og ikke minst var ødeleggelsene store under 30-årskrigen.

Etter en stund gikk det meget godt med driften for partisipantene, og det

var kommet kongen for øret at de drev rovdrift etter sølv. I 1661 utsendte kongen derfor et tilbud om å overta verket fra partisipantene som ikke turde utsette seg for kongens unåde, og gikk med på hans forlangende.

Etter forordninger av 1663 skulle bl. a. 8000 rd stå til disposisjon for å sikre tilgangen på mat og andre nødvendige varer til arbeiderne. Likeledes skulle 5 prosent av verkets utbytte gå til syke, uformuende arbeidere, enker og farløse. Arbeiderne på sølvverket skulle også være fri for skatt og andre plikter medregnet militærtjeneste.

Årsaken til de mange opp- og nedgangsperioder under driften var ujevn tilgang på malm. De som lette etter malm grov nærmest i blinde da de tyske bergkyndige aldri hadde vært borti slike malmformasjoner. Det viser seg at sølvet bare opptreder der to spesielle gangtyper krysser hverandre, mens fjellet omkring ikke inneholder sølv i det hele tatt. Det varte lenge før man klarte å riste fra fjellet dets hemmelighet, men til gjengjeld ble da letingen etter nye forekomster oftere kronet med hell.

Man var nå kommet i en vanskelig situasjon da gruvene var blitt så dype at heiseanordningene som ble drevet av vannkraft, ikke klarte å holde gruvene tørre og å heise opp steinen. Det man nå måtte gjøre var å bygge lange horisontale stoller inn til gruvebunnene slik at vannet bare kunne renne ut av seg selv, og vannkraftmaskinene kunne flyttes ned i gruvene der man trengte dem. Stollene ville også lette befordringen av malm og arbeidere, samtidig som man fikk undersøkt store områder etter malm.

Det gikk nå meget dårlig med verket, men i 1686 ble Heinrich Schlanbush ansatt som berghauptmann. Han var en meget kunnskapsrik mann og foretok dyptgripende forandringer av driften. Schlanbush døde i 1705, men under ham hadde lønnsomheten tatt seg kraftig opp, og den fortsatte etter hans død. Sølvverket fikk hermed en sentral posisjon under den store nordiske krigen, bl. a. ble Tordenskiold gjort i kampklar stand av midler fra sølvverket. Det var ikke noe rart i at svenskekongen Karl XII gjerne ville ha tak i denne rikdoms-

kilden, og den hæravdelingen som ble stoppet på Norderhov bl. a. ved hjelp av Anna Kolbjørnsdatter, hadde til oppgave å ta Kongsberg. Tilsammen ydet sølvverket over 300 000 rd (1 rd er etter kjøpekraften i 1960 anslått til 200 kr.) til krigskassen, hvilket tilsvarende vel 13 millioner kroner med en mangedobbelt kjøpekraft.

Det viktigste stridsspørsmålet under de mange opptøyene på Kongsberg, var utbetaling av lønn. Når verket gikk med underskudd, kunne det hende at arbeiderne ikke fikk utbetalt lønnen sin på over et år. De måtte da kjøpe matvarer og andre nødvendigheter på kreditt, noe som kjøpmennene benyttet seg av til å bli kvitt dårlige varer til høy pris.

De alvorligste opptøyene skjedde i februar 1690, da det nesten gikk på livet løs for enkelte av funksjonærene ved verket. Mot de få militære som prøvde å opprettholde ro og orden, brukte folke mengden både stokker og stein. Særlig skal kvinnene ha vært aktive til å hisse opp mennene og til å skjelle ut funksjonærene. Tilslutt klarte to kompanier med påsatte bajonetter å ordne opp, og hovedmennene ble sendt til tuktuhs på Akershus.

Det flotteste byggverket på Kongsberg er kirken, som ble bygget i årene 1741 til 1761 og kostet i den tiden 130 000 rd. Murene er tykke som på festninger, og det er to gallerier i høyden. Hele kirken kan romme vel 1500 mennesker, og det var etter katolsk skikk ingen benker på kirkegulvet til langt ut i det 19. århundre. Kirken er like høy som Vår Frelsers kirke i Oslo, og den store klokken skal kunne høres i en omkrets av 10 km.

På Kongsberg ble det i 1757 anlagt et bergseminar for undervisning i bergverksdrift. Det var det første bergseminaret i verden.

Forts. neste nummer

N NORDEN FORSIKRING

Vigjør forsikring enklere